

EVLIYÂ ÇELEBİ KONUŞMALARI / YAZILAR

Hazırlayan:
M. Sabri Koz

Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 3455

Evliyâ Çelebi Konuşmaları / Yazılar
Hazırlayan: M. Sabri Koz

Düzeltili: Filiz Özkan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Hasan Fırat

Baskı: Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

1. baskı: İstanbul, Ekim 2011
ISBN 978-975-08-2120-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2011
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Evliyâ Çelebi'ye Göre Mora Yarımadası ve Girit'te Bağcılık ve Şaraplar¹

Evangelia Balta - Yücel Dağlı
Çev.: R. Aslıhan Aksoy Sheridan

Giriş

İstanbul'dan yola çıkan Evliyâ Çelebi bin Derviş Mehmed Zilli (1611 – yak. 1685) otuz altı yıllık uzun bir dönem boyunca İran'dan Orta Avrupa'ya, Rus steplerinden Habeşistan'a uzanan geniş bir alanda yolculuk etmişti. Arketipik Osmanlı “dünya gezgini” (kendi tanımıyla “seyyâh-ı âlem”) olarak Evliyâ, *Seyahatnâme*'sinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü niteliğini ve özellikle de XVII. yüzyıl ortasında egemenliği batıda Habsburg-

- 1 E. Balta'nın not: Bu çalışmanın daha önceki bir versiyonu, Yunanistan'ın ilk şarapçılık uzmanı olan Stavroula Kourakou-Dragona'nın 80. doğum gününü kutlamak üzere Volos Üniversitesi'nde (26-27 Eylül 2008 tarihlerinde) gerçekleştirilen bir konferansta sunulmuştur. Sevgili arkadaşım merhum Yücel Dağlı ile işbirliğimizin amacı, Evliyâ Çelebi'nin metninde Malvasia şarabına yapılan göndermeleri ortaya çıkarmaktı. Stavroula Kourakou-Dragona, uzun yıllar boyunca bu ünlü şarabın Orta Çağ ve Rönesans dönemlerindeki kökenini aydınlatmak konusunda çalışmıştır. Yücel Dağlı o sırada yoğun biçimde Türk Dil Kurumu için hazırladığı bir projeyi tamamlama uğraşı içinde olduğundan konferansa şahsen katılıp araştırmasını sunma olanağı bulamamıştı. Konferansın onur konuğuna bir selam mesajı göndermiş ve benden mesajı tercüme edip ortak bildirimizi sunmadan önce okumamı rica etmişti. Bu mesajı burada kaydediyorum:

Madam Kourakou,

Eylül 2004'te siz ve Oiono Istoru topluluğundan arkadaşlarla Kapadokya'da birlikte geçirdiğimiz hafta hayatımın en ilginç ve güzel haftalarından biriydi. Bu nedenle o atmosferin bir benzerini yeniden tatmak umuduyla Sempozyuma katılmayı dört gözle bekliyordum. Ancak işler umut ettiğimin aksine gelişti ve sizin için çok önemli olan böyle bir günde toplantımıza katılıp aranızda olma olanağı bulamadığım için çok üzgünüm. İnşallah güzel günlerde, güzel yerlerde yeniden birlikte oluruz.

Saygılar,

Yücel Dağlı

Macaristan'dan doğuda Safevîlerle Kürt-Ermeni sınırı boyuna uzandığı bir dönemde bu imparatorluğun sahip olduğu zengin maddi kültürü tüm yönleriyle yansıtmıştır. Bugün Yunan devleti sınırları içinde bulunan bölgeyi de, seyahatine 1645'te Girit'ten başlayarak ve 1668'den 1671'e kadar Yunanistan anakarasını, İyon ve Ege adalarını, Girit'i (8. Kitap) ve doğu Ege adalarını (9. Kitap) içine alacak biçimde gezerek anlatmıştır.² İstanbul Topkapı Sarayı Bağdat 304 no'lu yazmanın 8. cildinin 2003 tarihli basımı Evliyâ'nın Yunan topraklarında gerçekleştirdiği seyahatin tümünü kapsamaktadır.³ Kuşkusuz, XVII. yüzyıl üzerine çalışma yapan akademisyenler, Evliyâ'nın yapıtına başka herhangi bir kaynaktan çok daha sıklıkla atıfta bulunurlar ve onun sunduğu bilginin güvenilirliği konusunda çeşitli görüşler beslemektedirler. Ancak yapıtı üzerinde yapılan çalışmaların sayısı arttıkça Evliyâ'nın güvenilirliğine olan inanç da çoğalma eğilimi göstermiştir. Robert Dankoff, "Evliyâ'nın başlıca işi olan betimlemeyi yaparken genellikle aklından geçenleri söylediğini varsayabiliriz" görüşünü dile getirir.⁴ Bu nedenle, biz de Yunan dünyasının en önemli iki şarap üretim bölgesi olan ve Malvasian şarabının ilk üretim yeri olduğu ileri sürülen Morea (Monemvasia-Menekşe-Benefşe) ve Girit'teki (Malevizi) bağcılık ve şarap üretim koşullarının haritasını çıkarmak için Evliyâ'nın tanıklığına başvurmayı seçtik.⁵ *Oinon Istoru/Şarap Tarihi*

- 2 Evliyâ Çelebi'nin yapıtının Yunanca çevirileri ve bu yapıtta ele alınan Yunan dünyasına ait bölgelerle ilgili olarak yapılan diğer çalışmalar için de bkz.: "An Evliyâ Çelebi Bibliography" ("Evliyâ Çelebi Bibliyografyası") -<http://www.bilkent.edu.tr/~tebsite/kaynaklar/evliya.pdf>-. Yunanistan yöreleriyle ilgili bazı başka çalışmaların künye bilgileri ise D. Loupis'in yayımladığı Evliyâ Çelebi kitabının gözden geçirilmiş üçüncü baskısında belirtilmektedir: Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671). Πελοπόννησος - Νησιά Ιονίου - Κρήτη - Κυκλάδες - Νησιά Ανατολικού Αιγαίου, εισαγωγή, μετάφραση από τα τουρκικά, σημειώσεις: Δημήτρης Λούπης [Seyahatnâme'nin Yunanistan Bölümleri (1668-1671). Mora Yarımadası - İyon Adaları - Girit - Güney Ege Adaları (Cyclades) - Doğu Ege Adaları], Giriş yazısı ve notlarla Türkçeden çeviri: Dimistris Loupis], Atina: Ekdoseis Ekate, 2005: 10-11. Evliyâ'nın Yunanistan topraklarındaki seyahatlerinin çevirileri üzerine bir değerlendirme için bkz. D. Loupis, "Το Οδοιπορικό του Εβλιά Τσελεπί ή οι βιβλιογραφικές περιπέτειες μιας περιήγησης" [Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi ya da bir gezinin bibliyografik maceraları], *H "Καθ'ημάς Ανατολή"* ["Our East"] 3 (1996): 173-185.
- 3 S. A. Kahraman, Y. Dağlı ve R. Dankoff, yay. haz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 8. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, XLIII, 2003 (Bundan sonra *Seyahatnâme*. 8. Kitap olarak anılacaktır). 2000 ile 2003 yılları arasında *Seyahatnâme*'nin Topkası nüshasının 8. Kitabı'nın transkripsiyon çalışmasında düzeltmen olarak görev aldım ve Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff'la yaptığım bu işbirliği, çeşitli ilgi alanlarım -en başta da bağcılık, şarap ve içkiler- konusunda bu zengin metnin orijinal nüshasında yer alan materyallerin bir dizinini yapmama ilham kaynağı oldu. Bu yazıda kısaca değinilen materyal de, benim hazırladığım dizin kartlarıyla Yücel Dağlı tarafından oluşturulan elektronik dizinlerden elde edilmiştir.
- 4 R. Dankoff. *An Ottoman Mentality: The World of Evliyâ Çelebi* (G. Hagen'in sonsözüyle). Leiden ve Boston: Brill, 2004: 153. Metnin Türkçe çevirisi için bkz. Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*. İstanbul: YKY, 2010: 173. [Metinde bu çalışmaya bundan sonra yapılan tüm göndermeler için kitabın Türkçe basımındaki sayfa numaraları belirtilmektedir (ç. n.).]
- 5 Hemen tüm araştırmacılar, bu ünlü şaraba verilen adların etimolojik olarak, Mora Yarımadasında yer alan Monemvasia (Menekşe-Benefşe)/Monovasia (Μονεμβασιά/Μονοβασία) adlı Bizans kentinin adından geldiğinin açık olduğunu düşünmektedir. Nitekim bu Bizans kentinin adı, çok daha erken bir dönemde Latin kaynaklarında yer alan Manafasia, Monovasia ve Monemvasia (Menekşe - Benefşe), daha sonra da Malvasia ya da Malvagia'yla örtüşmektedir: bkz. Ilias Anagnostakis, "Ὀνομάτων

Topluluğu da 2006 yılında gerçekleştirdiği Uluslararası Sempozyumu bu tatlı ve hoş kokulu şaraba ithaf etmişti.⁶

Ziyaret ettiği yerlerin anlatımlarında, Evliyâ Çelebi gözlemlediği bağ ve bahçeleri anlatımının dışında bırakmayıp böylelikle bize bu yerlerdeki çiçekler, ağaçlar, meyveler ve yapılan tarım konusunda son derece değerli bilgiler sunmuştur. Onun anlatımlarında pınarlar ve bol akarsular, nadide çiçekler ve meyvelerle süslenen bahçeler cennete benzetilir. Nitekim böyle bahçeler Evliyâ tarafından “İrem bâği”, “bâğ-ı İrem-misâl” gibi “cennet bahçesi” deyimine denk ifadelerle tanımlanır.⁷ Bu ifadelerde yer alan bâğ ise sözcüğü hem bağı hem de bahçeyi işaret etmektedir.⁸ Evliyâ, Konya'nın ünlü bahçeleri, Malatya (Bizans döneminde Meletine, buranın şarapları üzerine daha Strabo zamanında şiirler söylenmiştir), Kırım, Tebriz, Budin ve Sivas gibi ziyaret ettiği yerlerde karşılaştığı bağların güzellik ve bereketini birbiriyle karşılaştırır. Ancak terazinin en tepesinde, Evliyâ'nın gittiği tüm bahçeleri karşılaştırmak için ölçüt saydığı Girit'teki Arhanoz (Archanes) bahçe/bağları yer almaktaydı.⁹

Osmanlı İmparatorluğu dönemi meyve ve sebze bahçeleri ya da ağaç ve çiçekleri hakkında çok az çalışma yapılmıştır. Ancak yakın zamanda Nurhan Atasoy “Evliyâ'nın Bahçe Algısı”na yönelik kısa bir inceleme yazısı yazmıştır.¹⁰ Bu inceleme alanına yönelik önemli bir katkı ise Günay Kut'un bir Topkapı Sarayı yazması yayımıdır (Yeniler 94). Bu yazmada – diğer meyve ağaçlarına ek olarak ellidokuz üzüm türünün (ünvâ-i üzüm) adı sayılmaktadır.¹¹ Bu yazıda ise, Evliyâ Çelebi'nin Mora Yarımadası ve Girit'teki bağlar ve şarap üretimi konusunda aktardığı bilgiler sunulmakta ve “Ek” bölümünde, Evliyâ'nın

επίσκεψη. Μομεμβάσιος οίνος -μονοβασ(ι)α - malvasia” [Adlar dizisi: Μομεμβάσιος οίνος -μονοβασ(ι)α - malvasia], I. Anagnostakis (ed.), *Μομεμβάσιος οίνος -Μονοβασ(ι)α - Malvasia [Monemvasia (Menekşe - Benefşe) Şarabı - Monovas(i)a - Malvasia]*, *OINON ΙΣΤΟΡΩ* [Oionon Istoru / Şarap Tarihi] V, Uluslararası Sempozyumu 17, Atina: Ulusal Eski Yunan Araştırma Vakfı, 2008: 90.

6 Stavroula Kourakou - Dragona, “Η ποικιλία αμπέλου malvasia και οι κατ' όνομα μαλβαζίες” [Malvasia Üzüm Çeşitleri ve Malvasia diye Bilinen Şaraplar], Anagnostakis (yay. haz.), *OINON ΙΣΤΟΡΩ* V: 187-222; Stavroula Kourakou - Dragona, “Μονοβασ(ι)ά - Malvasia. Πολύπτυχο οινικών θεμάτων” [Μονοβασ(ι)ά - Malvasia. Çok yönlü şarap meseleleri], Anagnostakis (yay. haz.), *OINON ΙΣΤΟΡΩ* V: 385-498.

7 “Baghi iram, The terrestrial paradise, devised by Shaddad” için bkz. F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London: Routledge & K. Paul, 1892; yeni basım Beirut: Librarie du Liban, 1998: 148. Ayrıca bkz. W. Montgomery Watt, “Iram”, *Encyclopédie de l'Islam*, Nouvelle édition, vol. III (1965): 1303.

8 Örnek olarak şu sözlüklere bkz: J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople: American Mission - A. H. Boyajian, 1890: 83; A. Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*, vol. 1, A-E, İstanbul ve Wien: Simurg - Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2002: 259.

9 Bkz. aşağıdaki EK.

10 Nurhan Atasoy, “Matrakçı Nasuh and Evliyâ Çelebi: Perspectives on Ottoman Gardens (1534-1682)”, Michel Conan (yay. haz.), *Middle East Garden Traditions: Unity and Diversity* [Orta Doğu Bahçe Gelenekleri: Bütünlük ve Çeşitlilik], Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 2007: 197-217.

11 Günay Kut, “Meyve Bahçesi”, Virginia Aksan (yay. haz.), *Festschrift in Honor of Eleazar Birnbaum*, Cambridge, Mass.: Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard Üniversitesi, 2005: 201-227 (*Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* Vol. 29). Üzüm çeşitleri için bkz: 219-220.

bu bölgede karşılaştığı bağcılık ve şaraplara ilişkin olarak yaptığı tüm atıflar *Seyahatnâme* metninde yer alışı sıralarına göre aktarılmaktadır.

Mora Yarımadası (Peloponnese)

Mora vilayeti seyahatini anlattığı bölümün sonunda, Evliyâ bölgenin bağ ve bahçelerinin verimli, bol ve bereketli olduğunu bildirir (*Sevâhil ve mahsûllü ve bâğ u bâğçeli yerlerdir*).¹² Ancak 1688-1715 yılları arası dönem için elimizde bulunan Venedik kaynakları bize, donanmanın ihtiyacını karşılamak için Güney Ege adalarından (Cyclades) Mora Yarımadası'na epey şarap ithal edildiği bilgisini vermektedir.¹³

1. Evliyâ kentsel yerleşim alanlarını anlatırken –yalnız Mora Yarımadası'nda değil– ziyaret ettiği her bölgede, gittiği her bir kasaba ya da pazar köyünde bulunan evlerin toplam ortalama sayısını bildirir. Evlerin anlatımını süslemek için kullandığı tipik sıfatlar ise hep “*bâğlı ve bâğçeli*” olur. Ayrıca Kelefa'nın durumunda olduğu gibi gittiği bir yerde hiç bağ bulunmuyorsa yahut az varsa ya da bulunanlar bakımsızsa bu bilgiyi de kaydeder. Evliyâ Çelebi'nin oldukça karakteristik Kelefa betimlemesi, bize, özet biçimde, bu bölgede her hânenin küçük bir sebze ve yıllık şarap ihtiyaçlarını karşılamak üzere üzüm yetiştirdikleri bir küçük asma bahçesiyle çevrelendiği bir kentsel çevre imgesi sunar. Kasabalarda bulunan pazaryerleri ve kapalı çarşılar ise, Eski Patras'ta (Ballıbadra) olduğu gibi asma çardaklarıyla gölgelendirilmiştir. İç Manya vilayeti (Mesa Mani), Tirynta'daki Korinth kalesi, Koroni, Pasava ve Monemvasia (Menekşe-Benefşe) ile varoşları gibi hiç asma bulunmayan yörelerde ise Evliyâ bu bulunmayı su yokluğuna bağlar. Evliyâ Çelebi, kale ve kasabalar arasındaki uzaklıkların kaç saatlik yürüyüş mesafesi tuttuğunu kaydederken, bu menzillerde karşılaştığı kırsal coğrafyayı, bitki örtüsünü, ekinleri ve elbette yörede bağ bulunup bulunmadığını da anlatır.

2. Mantinea, Karytena, Patras (Ballıbadra), Zarnata, Monemvasia (Menekşe-Benefşe) ve Oitylos yakında bulunan Kryoneri'de olduğu gibi, anlattığı yörede bağlar büyük ve verimli ise, Evliyâ bunları cennete (*bağ-ı İrem*) benzeterek betimler. Bu betimleme, olasılıkla hem bağların genişliği hem

12 *Seyahatname*. 8. Kitap: s. 169/II. Mora Bağcılığı için bkz. Evangelia Balta, “Η μαρτυρία των οθωμανικών καταστιχώσεων. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη μελέτη της αμπελοκαλλιέργειας και οινοπαραγωγής στην Πελοπόννησο, 15ος-18ος αι.” [Osmanlı Mora'sındaki Bağcılık için Kanıtlar, 15.-18. Yüzyıllar], Y. Pikoulas (yay. haz.), *OINON ΙΣΤΟΡΙΑ* [Oinon Istoru / Şarap Tarihi] I (Ktima Merkouri, Korakohori Ileias 2001): 135-141. Ayrıca bkz. Evangelia Balta, “Evidence for Viticulture from the Ottoman Tax Registers: 15th to 17th Centuries”. *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi* 5 (2001): 1-12.

13 Siriol Anne Davies, *The Fiscal System of the Venetian Peloponnese: The Province of Romania 1688-1715* (Doktora tezi, Birmingham Üniversitesi), 1996: 142-147.

de üzümlerin kalitesine uygun gelmektedir. Georges Wheler ve Jacob Spon¹⁴ adlı gezginlerin de sözünü ettiği Korinthli varlıklı bir Osmanlı olan Zekeriyâ Efendi'nin mülkünün, Evliyâ tarafından bu biçimde betimlenen büyük bir bağ içermesi ise hiç tesadüfi değildir. Nitekim Diminio köyündeki pek çok bağ yanı sıra, Nemea yakınında bulunan Koutsî'deki bağlar da ve hatta Vocha civarında asma kütükleri dikilen alan da hep bu kişiye aitti.

3. Evliyâ, bazı durumlarda *Seyahatnâme*'sinde, bağların kapladığı alanın yüzölçümünü *dönüm* [940 m²] olarak belirtir ve kendisinin bu bilgileri resmi Osmanlı kaynaklarından elde etmiş olduğu açıktır. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın Evliyâ'yı Güney Mora'da bulunan Manyâ'ya gönderilen askeri birlikleri izleyerek savaş vergilerini toplamakla görevlendirdiğini biliyoruz. Nitekim bu dönemde Evliyâ'nın özel görevleri arasında vergi kayıtlarını tutmak, askerlerin tayınlarını düzenlemek, tahkimatlarla ilgili bilgi toplayıp bildirmek, yeni inşa edilen camilerin kiblelerinin doğru olarak belirlenmesini sağlamak ve tarih düşürmek de bulunuyordu.¹⁵ Evliyâ Çelebi'nin büyüklüklerle ilgili saptamalarında yuvarlak rakamlar kullandığı bilindiğine göre böyle rakam kullanımlarının Mora Yarımadası'nın farklı yörelerindeki bağcılığın önemini göstermek üzere seçildiği kesindir.¹⁶ Evliyâ, Patras (Ballıbadra) livâsındaki bağların toplam alanının 23.000 *dönüm*ü kapladığını tahmin eder; bunların onda birinden elde edilen gelir, büyük olasılıkla *hass-ı hümayun* olduklarından padişaha vergi olarak ödeniyordu. Benzer biçimde, Kalamata'da bulunan ve asma kütüklerinin arasına pek çok dut ağaçları da dikilmiş olarak oluşturulmuş bağların toplam alanı ise 9000 *dönüm* olarak kaydedilmiştir. Mezistre'de (Mystras) bulunan Mesohori'de ise 3000 *dönüm* bağ bulunuyordu ve bu bağlar hisarın batı yönündeki alanı tümüyle kaplıyordu;¹⁷ Anabolu'daki (Nauplion) bağlarla kaplı alanın ise 18.000 *dönüm* olduğu tahmin edilmektedir.

4. Mora Yarımadası (Peloponnese) şarabı metinde çok nadiren anılmıştır. Evliyâ'nın kentin limanına ilişkin yorumlarından bu şarabın Patras'ta (Ballıbadra) bol bulunmakta olduğu anlaşılıyor. Anabolu yöresinde üretilen Peloponnese şarabı ise turna kanı gibi koyu kırmızı renkliydi, ancak pek sarhoş etmezdi. Ayrıca yine Anabolu'da şeriye benzeyen bir tür likör üretiyorlardı ve bu ünlü likör *müselles* diye bilinirdi. Müselles adlı bu likör, şarabın uzun süre fermante edilmesiyle elde ediliyordu ve bu mayalanma işlemi sonunda geriye başlangıçtaki miktarın ancak üçte biri kalıyordu. Anabolu, ayrıca *vişnab* diye bilinen bir tür cin içkisiyle (schnapps) de tanınıyordu (*vişnabi dahi meşhurdur*).

5. Evliyâ, Mora Yarımadası'nda üretilen üzüm türleriyle ilgili bilgi vermemekle birlikte, metinde iki yerde bölgede yetiştirilen üzüm türlerinin sayısına

14 P. A. MacKay, "Acrocorinth in 1668. A Turkish Account", *Hesperia* 37 (1968): 387.

15 Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*: 155.

16 Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*: 175.

17 Filiz Yaşar, "Viticulure and Wine Production in Ottoman Monemvasia in the sixteenth century", *Anagnostakis (yay. haz.), OINON ΙΣΤΟΡΙΑ* V: 279-295.

ilişkin sayı belirtir. Evliyâ, Koroni ve Mezistre'de yirmi çeşit üzümün adını verir ve bağlarından çok etkilendiği Atros'ta kırk ayrı çeşit üzüm yetiştirildiğini kaydeder. Bu sayı semboliktir ve bu yörede çok çeşitli türden üzüm yetiştirildiği izlenimi uyandırmak için kullanılmıştır. Burada şarap yapımında kullanılan üzüm türlerinden söz etmekte ve bunları küf üreten anlamına gelen “şireli”, “şiredar” sıfatlarıyla tanımlamaktadır.

6. Evliyâ, içki içtiklerinde devriliş domuzlar gibi uyuduklarını söylediği Tsimova (Areopolis) ahalisi dışında, anlattığı yerlerde yaşayanların şarap tüketimi ya da içme alışkanlıklarıyla ilgili bir şey anlatmaz.¹⁸ Yalnızca sakinleri arasında hiç Müslüman olmadığı için altını çizdiği Methoni'de meyhâneler bulunduğunu kaydeder.

7. Tekkeler genellikle bağ ve bahçelerin ortasında inşa edilirdi ve böylece heteredoks Müslümanlar için birlikte yenilip içilerek eğlenecekleri bir toplanma yeri sağlıyorlardı. Örneğin Vostitsa'daki Ali Baba Tekkesi'nin anlatımından doğan izlenim böyledir.

8. Son olarak şu önemli nokta belirtilmeli: Evliyâ'nın metninde XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında karşılaşılan adlarıyla *malvazia* şarabı ya da *benefşe şire* olarak bilinen şaraba doğrudan yapılan herhangi bir atıfla karşılaşmadık. Evliyâ ne bölgenin kendi dönemindeki durumunu anlatıp yazarken ne de daha önceki dönemlerden bahsederken bu şaraplardan söz ediyor. Üstelik Mora Yarımadası'na Evliyâ'dan yalnızca birkaç yıl sonra gelen Alessandro Pini de yörede *malvazia* şarabına rastlamamış ya da bu şarap türünden hiç bahsetmemişti.¹⁹

Girit

Evliyâ Çelebi, ilki 1645 yılında olmak üzere Girit adasını iki kez ziyaret etmişti. Bu ilk geziyle ilgili olarak Robert Dankoff şöyle yazar: “1645'teki Hanya seferini görmek üzere Girit'e gittiğini ileri sürer, ancak bu bilgi şüphelidir.”²⁰ İkinci gezisi ise Kandiye kuşatmasının son yılına denk gelmişti. Evliyâ'nın anlatısından 1668'de kentin ele geçirilişi sırasından 1669 yılı başına kadar burada kaldığı anlaşılmaktadır: Anlatımında kentte Osmanlı istilasından hemen sonra yaşananları aktarmaktadır. Robert Dankoff tarafından belirtildiği gibi, Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, başkalarıyla birlikte Evliyâ'yı da fetihnâme yazmakla görevlendirmişti.²¹ Adanın ele geçirilmesi için yapılan acımasız savaş ve uzayan Kandiye kuşatmasından bahsederken

18 Bkz. Ek'teki ilgili madde.

19 A. M. Malliaris, *Alessandro Pini: Inedita Descrizione del Peloponneso (1703)*, Venice: Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia & Biblioteca Municipale Vikelea di Iraklion (Creta), 1997: 14.

20 Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*: 9.

21 Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*: 155.

Evliyâ, bunun yanında Osmanlıların önceki savaşlarının bağ gezintileri gibi olduğunu belirtir (*amma ol gazalar bu Kandiye cenginin yanında teferrücgah-ı bağ-ı Meram Aspuzu imiş*).²² Büyük bir olasılıkla, Evliyâ, aynı ay içinde gerçekleştirdiği –Zilhicce 1080 (22.4-20.5.1670)– gezisi sırasında Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa'nın maiyetinde yer almıştı ve Kandiye'ye dönmeden önce birlikte Hanya (Chania), Rethymnon ve Kissamos'un cennet benzeri bağlarını da ziyaret etmişlerdi.²³ Bu bilgi, Osmanlı yöneticilerinin yeni ele geçirilen adanın üretim kapasitesine gösterdikleri ilgiyi yansıtmaktadır. Evliyâ muhtemelen Girit'in tahrir kayıtlarına erişme olanağına sahipti, çünkü adaya ilişkin olarak kaydettiği bazı rakamsal değerlerin adanın resmî Osmanlı kayıtlarında görülenlerden ancak çok küçük bir oranda ayrılık göstermesinden bu çıkarımda bulunabiliyoruz. Örneğin Evliyâ, Girit'te 860 köy bulunduğunu kaydetmişti ve 1650 yılına ait tahrir kayıtlarında bu sayı 876 olarak belirtiliyordu.²⁴ Ancak Girit'te bulunan bağların toplam yüzölçümü için belirttiği 900.000 dönümlük rakam (*dağ u râğ u bâğları tokuz kerre yüz bin aded bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânlar tahrîr olunmuşdur*),²⁵ 825 ve 822 no'lu *Tapu Tahrir* defterlerinde verilen rakamlarla örtüşmüyor gibi görünmektedir: Bu tahrir defterlerindeki kayıtlara göre bağlık alanların toplam genişliği 55.000 dönümü geçmemekte ve meyve ile sebze bahçeleriyle birlikte hesaplandığında toplam 60.000 dönümlük bir yüzölçümüne ulaşmaktadır.²⁶ Ersin Gülsoy'un yaptığı hesaplamalara göre adanın ovalık dört alanında –Chandax (Kandiye), Siteia, Hanya (Chania) ve Rethymno– yer alan ekilebilir ya da hâlihazırda ekim yapılan alanların toplam yüzölçümü ise 518.714,5 dönümü geçmiyordu.²⁷

Bağlık alanlar adadaki toplam ekilebilir alanların çok küçük bir yüzdesini oluşturmakla birlikte, bağcılıktan elde edilen gelirlerden toplanan vergilerin miktarı, bağcılığın adanın tarıma dayalı ekonomisinde çok önemli bir rol oynadığını akla getirmektedir. Örneğin, Doğu Girit'teki bağlık alanlar, ekilebilir arazinin yalnızca ancak %11'ini oluşturuyordu, ancak üzüm gelirlerinden toplanan vergiler tahıldan elde edilen vergi gelirlerinin neredeyse %45'i kadar bir yekûn tutmaktaydı. 1669 tarihli 825 no'lu *Tapu Tahrir* defteri, Venedik yöneti-

22 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 188/II. Girit savaşının anlatımı için bkz. *Evliyâ Tchélébi, La Guerre des Turcs. Récits de batailles (extraits du "Livre de voyages")*, traduit du turc ottoman, présenté et annoté par Faruk Bilici, Paris, Actes Sud, 2000.

23 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 248/II.

24 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 246/II ve E. Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul, TATAV Yayınları, 2004: 269-277.

25 *Seyahatname*. 8. Kitap: s. 247/II.

26 Gülsoy, *Girit'in Fethi*: 286-291. Rethymno ile Padiada, Mirabelum, Malevezia ve Ierapetra adlı dört nahiyenin tarım yapılabilir alanlarına ilişkin benim kendi ölçümlerim bu bölgede bağcılık yapılan toplam alanın 31.449 dönüm olduğunu gösteriyor. Bkz. Evangelia Balta, "Olive cultivation in Crete at the time of the Ottoman Conquest", *Osmanlı Araştırmaları* 20 (2000): 155-164; Evangelia Balta ve M. Oğuz, yay. haz. *Livâ-i Resmo, Tahrir Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009: 25-36.

27 Gülsoy, *Girit'in Fethi*: 291.

mi altında da aynı durumun sürdüğünü ve şarabın bu dönemde de adanın birincil ürünü olduğunu göstermektedir.²⁸

Şimdi Evliyâ'nın Girit'e ilişkin gözlemlerine göz atalım. Genel çizgileriyle, Evliyâ'nın Girit adası hakkındaki gözlemleri, yukarıda değindiğimiz Mora Yarımadası yörelerine yönelik anlatımlarından pek farklılık göstermemektedir. Bu nedenle, burada yalnızca Girit'e özgü özel dikkatleriyle ilgili yorumları üzerinde duracağım.

1. Evliyâ güney rüzgârlarının (*lodos*) asmalar da dâhil olmak üzere tüm tarım ürünlerine zarar verdiğine ilişkin önemli bir bilgi verir.²⁹

2. Adanın Osmanlıların eline geçmesinden sonra kurulan kentlerde meyhâne açılmasına izin verilmiyordu, ancak bunların kent surlarının dışında bir konuma taşınmaları sağlanıyordu. Yeniçerilerin içmesine izin verilen tek alkollü içki bozaydı ve bu içecek ancak kasabalarda içecek satan birkaç dükkânda bulunabiliyordu. Evliyâ'nın cami anlatımlarında –Kandiye'dakilerde olduğu gibi³⁰– cami avlularının, üstlerinden salkımlar sarkan asmalarla donanmış olduğu görülür. Aynı biçimde Evliyâ, Rethymno ve Kandiye (Chandax) kasabalarının cadde ve çarşılarını da hep üzüm asmalarıyla gölgelenmiş olarak anlatılmaktadır.

3. Kandiye kentinde dolaşırken Evliyâ Çelebi, “Psili Tapia” (*Yüksek Tabya*) karşısında bulunan ve Yunancada “Tapia ton Varelion” (*Fıçılı Tabya*) olarak bilinen bir yer adını belirtir. Evliyâ buranın adını, bu alanın köşesinde bulunan içi artık toprakla dolmuş büyük şarap fıçılarında aldığını kaydeder.³¹ Bunlar topraktan yapılmış saklama kapları mıydı, antik eser kalıntıları mıydı? Hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Evliyâ Çelebi, yine Kandiye'de, ama bu kez, iki ya da üç kadirge alabilecek büyüklükte geniş tersane gözleri olan limanda gördüğü, üzerinde ağzından şarap akan bir dev başı bulunan bir hayrattan çok etkilenir. Anlattığı hayrat, Venedik yapımıydı ve Evliyâ bunun bir Hıristiyan'ın karısı tarafından yapıldığını anlatır: “Ve bir tershâne gözünde bir kefer Freng karısının hayrâtıdır, bir acâ'ib şarâb çeşmesi vardır. Bir mermer dîv kellesinden hamr-ı ahmer-gûnu cereyân edüp altı ay kâmil şîre-i engûr zamânı her bâzâr günleri cemî'i kefer levendâtlarına şarâb-ı hamr tevzî' olurmuş. Hâlâ bir büyük şîre sarnıcı vardır, ammâ şarâbı değil suyu kalmamış, tershânenin orta gözlerinde mu'attal durur.”³² Kandiye'nin (Heraklion) Venedik dönemi surlarında bulunan tersaneyeye ilişkin araştır-

28 Balta, “Evidence for viticulture”: 7-8 (bkz. yukarıdaki dipnot 11). Doğu Girit idari bölgesine bağlı köylerin 1669 yılında bağlık alanlarını listelediğim analitik şemalar için bkz: Balta, “Olive Cultivation in Crete” [Girit'te Zeytincilik], 155-164 (bkz. yukarıdaki dipnot 24).

29 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 247/II.

30 Bkz. P. Hidiroglou, *Das Religiöse Leben auf Kreta nach Ewlijâ Çelebi*, Leiden: E.J. Brill, 1969, and B. Demetriades, “Μνημεία του Ηρακλείου κατά τον Evliyâ Celebi” [Evliyâ Çelebi'ne göre Kandiye (Heraklion) Kalıntıları], *Αριάδνη* [Ariadne] 6 (1993): 213-219.

31 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 222/II.

32 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 231/I.

ma yayınlarında Evliyâ'nın anlattığına benzeyen bir yapının anlatımıyla karşılaşmadım.³³

4. Evliyâ, Girit'te üretilen üzüm türlerinin adlarını saymaz, yalnızca kaç farklı çeşit üzüm bulunduğunu belirtmekle yetinir: Örneğin, Hanya'da 27 farklı tür üzüm bulunduğunu söyler. Evliyâ, Hanya üzümlerinden çok etkilenmiştir, şöyle yazar: “Evvêlâ engûrû Bozcaada'da ve Kuds-i Şerîf [Kudüs] kurbunda Halîlü'r-rahmân'da [Hebron] ve Mardin yanındaki Sincâr dağında bu Hanya üzümü gibi âbdâr hoş-hor engûrû olmazdır. Hattâ bir salkım üzümü on beş vukiyye [okka] gelüp [...] meşhûr-ı âfâk olan harâm şarâb-ı bî-hicâbi fâsîkân [u] fâcirân mâbeynlerinde memdûhdur.”³⁴ Evliyâ'nın burada Bozcaada (Tenedos)³⁵ üzümlerine atıfla Hanya üzümlerinden söz ediyor oluşu, bizi anlattığı üzüm çeşidinin kırmızı bir üzüm türü olduğu sonucuna götürüyor. Evliyâ'nın belirttiği inanılmaz ağırlık (15 okka!) sözünü ettiği üzüm çeşidinin büyük salkımlarıyla tanınan bir tür olan *siriki* üzümü olduğunu akla getiriyor.³⁶ OINON ΙΣΤΟΡΩ / Şarap Tarihi Topluluğu tarafından 2006 yılında Monemvasia (Menekşe-Benefşe) şarabı konusunda düzenlenen konferansın yayımlanan bildirileri arasında benim de Venedik yönetimi döneminde Girit'te yetiştirilen üzüm çeşitleriyle ilgili bilgiler veren bir bildirim bulunmaktadır.³⁷ Osmanlıların Kandiye'yi ele geçirmesinden kısa süre önce İyon (İon) Adalarından kaçan Zuanne Papadopoli'ye göre, *siriki* üzümü Osmanlı yönetiminden hemen önce Girit'te yetiştirmekte olan altı üzüm çeşidinden biridir.³⁸ Venedik yönetiminin-

33 Chandax (Kandiye) kalıntılarıyla ilgili çalışmalarda böyle bir şarap sarnıcına ilişkin hiçbir ize rastlamadım: Chrysoula Tzompanaki, *Χάνδακας. Η πόλη και τα τείχη*, [Chandax. Kent ve Surları], Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, Vikelaia Library, 1996; Ioanna Steriotou, *Τα βενετικά τείχη του Χάνδακα (τον 16ο και τον 17ο αι.) Το ιστορικό της κατασκευής τους σύμφωνα με βενετικές αρχαιακές πηγές*, [Kandiye'nin Venedik Dönemi Surları (16. ve 17. yüzyıllar). Venedik Arşiv Kaynaklarına Göre Yapım Tarihçeleri], Heraklion: Vikelaia Library, Municipality of Heraklion 1998. Ayrıca, Maria Georgopoulou, *Venice's Mediterranean Colonies. Architecture and Urbanism*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.

34 *Seyahatname*. 8. Kitap: s. 174/II.

35 Bozcaada (Tenedos) şarapları için bkz. Stavroula Kourakou, *Κυριακάτικα, Αμπέλια και κρασί στις σελίδες της Κυριακάτικης “Καθημερινής”*, [“Kyriakatika”: Pazar eki “Kathimerini”nin sayfalarında üzüm bağları ve şarap], Atina: Ekdoseis Stachy: 152-164.

36 Fotoğraflar, Ilias Anagnostakis'in Gouves, Heraklion'daki (Kandiye) aile evinde bulunan asma çardaklarının *siriki* üzümü salkımlarını göstermektedir.

37 C. Gasparis, “Μαλεβίτσι. Το όνομα, η αμπελοκαλλιέργεια και τα κρασιά στον 13ο και τον 14ο αιώνα” [Μαλεβίτσι. Ad, bağcılık ve şaraplar 13. ve 14. yüzyıllar], Anagnostakis (yay. haz.), OINON ΙΣΤΟΡΩ V: 147-158; ve aynı yayımda, K. Tsiknakis, “Όψεις της αμπελοκαλλιέργειας στην Κρήτη στα τέλη του 16ου αιώνα” [16. yüzyıl sonunda Girit'teki bağcılıkla ilgili görüşler]: 159-176 ve Maria Patramani, “*Malvasia - monovassia*’ (μονοπασά) στον Andrea Cornaro” [Andrea Cornaro'nun metninde ‘*Malvasia - monovassia*’ (monobasa)]: 351-364. Pitton de Tournefort'un Girit şaraplarıyla ilgili yorumları için bkz. Stavroula Kourakou-Draona, *Κυριακάτικα* [Kyriakatika]: 109-112.

38 A. Vincent, “Ποικιλίες αμπέλου και είδη κρασιών στα Απομνημονεύματα του Τζουάνε Παπαδόπουλου” [Zuanne Papadopoli'nin Hatıralarında Üzüm Çeşitleri ve Şarap Türleri], Anagnostakis (yay. haz.), OINON ΙΣΤΟΡΩ V, 180-181. Yukarıda adı geçen yazmanın edisyon kritiği için bkz: A. Vincent (yay. haz.), *L'Occio. Time of Leisure. Memories of Seventeenth-Century Crete. By Zuanne Papadopoli* [L'Occio. Aylaklık Zamanı. On Yedinci Yüzyıl Girit'inden Zuanne Papadopoli'nin Hatıraları], Venedik: Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 2007.

deki Girit'te yetiştirilen üzüm çeşitleri ise, *dafni*, *eftakoilo*, *kotsifali*, *vouidomati* ve karakteristik özelliği büyük salkımları olan *siriki* üzüm türleriydi.

5. Evliyâ'nın Girit anlatımı, köydeki 120 evin de *Kur'ân*'da ("Fecr", 89:7) adı geçen efsanevi İrem bağlarına benzer bağlık alanların ortasında yer aldığı Arhanoz (Archanes) köyünün asma ve bitkiörtüsüne bir adanmış bir ilahi ile sona erer ve burada bu bağlar bir İran mesire yerine de (*hıyâbân*) benzetilir. Evliyâ Arhanoz'un asmalarıyla bağlarını Konya'daki Meram bağlarına (*Konya'nın bâğ-ı Merâm'i*), Malatya'daki Aspuzu bahçesine (*Malatiyye'nin bâğ-ı Aspuzu'su*), Sivas'ın Dârende bağlarına (*Sivas vilâyetinin Dârende bâği*), Tebriz bahçelerine (*Tebrîz-i dilâvîzin Çâr-bâğ-ı*), Kırım'ın Kefe kentindeki Sudak bağına (*Erd-i heş-behiştleri ve Kırım cezâresinde Kefe şehrinin Sudak bâği*) ve son olarak da Budin yakınlarındaki Pécs'te bulunan baruthânenin bahçesiyle Sirem bağlarına (*Budin kurbunda Peçoy-ı dîlcûy Sirem-i bâğ-ı İrem'in Bârûdhâne bâğları*) benzetir.³⁹ Arhanoz'un bağları tüm karşılaştırmalarda üstün gelir. Evliyâ gezdiği on sekiz diyarda hiçbir yerde Arhanoz'daki gibi bağlar bulamadığını açıklıkla belirtir. 70 (bu rakam elbette semboliktir) tür asma çardağı sayar ve abartmada kendini de aşarak Arhanoz'daki üzüm salkımlarını 40-50 okka ağırlığa ulaştığını söyler. İnsan, Evliyâ'nın sözünü ettiği bu üzümün, Zuanne Papdopoli'nin yapıtında karşılaştığımız *archanotiko*'ya benzeyen bir tür olan *razaki* olup olmadığını merak ediyor. Evliyâ, Arhanoz'un bitki örtüsünden çok etkilenmiş ve burada Eski Dünya ve Yeni Dünya'nın (Arabistan, İran, Hindistan, Çin, Avrupa ve Amerika'nın) bütün çiçek ve ağaçlarının bir araya geldiğini ileri sürmüştür. Köyde kendiliğinden yetişen ya da yetiştirilmekte olan sayısız ağaç, çiçek ve otları, adlarını tek tek sayarak över.⁴⁰

6. Evliyâ Çelebi, Arhanoz izlenimlerini kaydettiği bağlamda, Kral İkrit'in oğlu Aziz Martin'den de söz eder.⁴¹ Söylenceye göre, Aziz Martin 4000 bahçe yetiştirmişti. Burada Evliyâ'nın bahçe anlamında kullandığı kelime "bağ" dır ve daha önce metinde başka yerlerde de gördüğümüz gibi yazar bu kelimeyi hem bahçe hem de bağ anlamını aktarmakta kullanmaktadır. Aziz Martin'e yapılan bu atıf, bizi Malevizili XIV. yüzyıl şairi Stephanos Sachlikis'in dizelerine götürür. Sachlikis, şiirinden aşağıda alıntılanan dizelerde, hafifmeşrep bir hanım olan Koutayiotaina'yı, lonca oluşturmak için bir fahişeler meclisi toplantısında şöyle konuşurur:

Hanımlar, duyun nasıl bir onura layık gördüğünü
Burada bu ülkede bulunan genç varlıklı beylerin beni
Biliyorlar ne de olsa nasıl çok sevdiğimi içmeyi
Ve sarhoş değilken ölü bildiğimi hep kendimi

39 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 243/II.

40 *Seyahatnâme*. 8. Kitap: s. 244/II, 245/I.

41 P. Hidirglou, "Der Kōnig Iqrit von Kreta", *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών VI* (Nicosia 1972): 169-196.

Και με θεωρούν στα πρόθυρα θανάτου, έτσι και δεν πλώ
Beyler şarap dolu tulumlar gönderdi bana
Öyleyse Aziz Martin günü artık her günüm bana...

Ilias Anagnostakis *Wine in poetry* [Şiirde Şarap] başlıklı antolojisinde Aziz Martin Gününün (“Σαν Μαρτί”), Aziz Martin anısına Katolikler tarafından 11 Kasım günü kutlanan bir yortu olduğunu bildirir.⁴² Bu günde fıçılar açılıp yeni şarap tadılırdı ve bu yortu Ortodoks Hıristiyanların Jülyen takvimine göre 3 Kasım günü kutlanan Aziz George tou Methisti (“Sarhoşların azizi”) yortusuna denk gelirdi.⁴³ Venedik’te Aziz Martin yortusu büyük şenliklere sahne olurdu. Yaygaracı eğlence düşkünü topluluklar arada bir evlerin pencerelerinin altında durup yemek ya da içki isteyerek, bağıra çağıra şarkılar söyleyerek kentin sokaklarında aylak aylak dolaşırlardı tüm gün. Venedikliler XIII. yüzyıl başında Girit’i ele geçirdiklerinde Katolik azizler için kutlanan pek çok yortuyu da yanlarında adaya taşımışlardı ve bunlardan biri de Aziz Martin için kutlanan bu yortuydu. Bu yortunun adada ilk olarak ne zaman kutlamaya başladığını kesin olarak bilmiyoruz, ancak XIV. yüzyıla gelindiğinde artık adanın yerel ahali tarafından da bütünüyle benimsenmiş olduğu anlaşılıyor.

Üstelik azizden geriye kalan kutsal eşyalar 1446 yılından itibaren Kandiye’deki San Titus Katedrali’nde saklanıyor ve Aziz Martin Yortusu resmi tatil günü olarak kutlanıyordu.⁴⁴ Evliyâ’nın anlatısında Aziz Martin (*San Martin*), adını adanın adından aldığı tartışmasız biçimde kabul edilen efsanevi Kral İkrit’in, Arhanoz’da 4000 bağ bahçe kuran oğlu olarak karşımıza çıkar. İşte Claude Lévi-Strauss’un daha 1955’te *Tristes Tropics*’te (*Hüzünlü Dönenceler*)⁴⁵ dile getirdiği gibi mitlerin rastgele kurgulamalar olmadığı görüşünü destekleyen bir örnek daha size.

Osmanlı seyyahımıza göre, ister kentsel isterse kırsal alanlar olsun, Yunanistan coğrafyasının tümünün alamet-i farikası hep üzüm asmalarının varlığıydı. Evliyâ’nın zamanında, hânelerin yakınında ev halkının yıllık şarap, kuru üzüm ve üzüm pekmezi –bunların hepsi günlük beslenmenin vazgeçilmez parçalarıydı– ihtiyacını karşılamak için birkaç sıra asma çardağı bulunurdu. Evliyâ’nın, Mora Yarımadası’nda bulunan Nemea, Mantinea, Patras (Ballıbadra) ve diğerleri ya da Girit’teki Arhanoz (Archanes) gibi bugün bile şarap üretimi sürdürülen yörelerle ilgili yorumları hep buralarda yetiştirilen üzüm çeşitlerinin sayıları ve bağcılık yapılan alanların miktarı ya da bu konudaki

42 I. Anagnostakis (yay. haz.), *Οίνος ο βυζαντινός, Η άμπελος και ο οίνος στη βυζαντινή ποίηση και υμνογραφία* [Bizans Şarabı. Bizans Şiir ve İlahilerinde Asma ve Üzüm], Cilt B2, Atina: Fanny Boutari Foundation, 1995: 145.

43 S. Xanthoudidis, *Μελετήματα*, [Studies], N. Panayiotakis ve T. Detorakis (yay. haz.), “Önsöz”. M. Karelis, Heraklion: Heraklion Belediyesi Yay, 1980: 178.

44 Angeliki Panopoulou, “Οι άγιοι των βαρελάδων του Χάνδακα” [Chandax’daki Şarap Fıçısı Azizleri], *Η Καθημερινή - Επτά Ημέρες* [Kathimerini – Yedi Gün, Pazar Eki], 4 November 2001: 26-27.

45 [Claude Lévi-Strauss, *Hüzünlü Dönenceler*, Çev. Ömer Bozkurt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000. (ç. n.)]

mitsel öyküler ve diğer bilgilerle donatılmıştır. Böylece Evliyâ Çelebi, söz ettiği yörelerde döneminde gerçekleştirilen bağcılığın yaygınlık ve dağılımını açığa çıkarmanın yanı sıra, seyahatleri sırasında kendisinin dikkatini asma ve şaraplara çeken etkenlerden birini, yani bu ürünlerin ekonomi için taşıdığı büyük önemi de ortaya koymaktadır.

EK

Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*'nden Mora Yarımadası ve Girit'teki Bağlar ve Şaraplarla İlgili Seçme Parçalar (8. Kitap).

MORA YARIMADASI

- [8/258b] [Gördüs kalesi] Kayalar üstü olmak ile bâğ u bâğçeleri yoktur [s.126/I].
- [8/258b] [Gördüs kalesi] Ve kamusu beş yüz aded bâğlı ve bâğçeli ve mâ-i cârîli ve bâğ-ı merâmlı cümle kârgîr [s.127/I]
[Gördüs kalesi] Der-memduhât-ı sun'-ı Hudâ-yı güzîde-i müsmirât: Bâğ u bâğçelerinde serv dirahları ve limon ve turuncu ve zeytûnu ve rûmmânı ve incîri bî-hisâbdır, ammâ kübbâtı ve lezîz ve âbdâr nârenci meşhûrdur. [s.127/II]
- [8/259b] [Karye-i Diminoz:] Nehr-i Diminoz kenârında bâğ-ı İrem-misâl bir keferê karyesidir, ammâ Zeheriyyâ Efendi'nin çiftiğidir [s.128/II]
- [8/259b] [Kalavatra kalesi varoşu] Lâkin hevâsı sermâ olduğundan bâğçelerinde limonu ve turuncu ve zeytûnu ve narı ve incîri az olur. Ve sâ'ir meyveleri dahi nâdir olur. Câ-be-câ bâğları vardır ammâ sâ'ir [s.129/I]
- [8/260a] [Vostiçse] Cümle iki yüz aded kiremit örtülü bâğlı ve bâğçeli ve kârgîr binalı ve tahtânî ve fevkânî hâneli ma'mûr kasabacıdır [s.129/II]
[Tekye-i Alî Baba] Hattâ bu âsitânede bir seçer-i azîm var kim sâyesi zemîni dutup niçe bin aded nihâl-i şâhaları serâperde-i Süleymânî gibi sâyebân olup zıll-ı himâyesindeki çemenzâr soffalar ve dikkeler üzre niçe bin uşşâkân-ı müştâkânlar zevk u safâlar edüp kimisi tâ'at u ibâdât, kimisi me'kulât [u] meşrûbât kaydında olup kebâb u şarâb ve çeng [ü] rebâb kaydında olup bir alay levendât harâbât erenleri mezkûr uyûn-ı câriyelerde câme-şûyluk edüp esbâbların yaykarlar, bir acâ'ib ü garâ'ib mesiregâhdır. [s.129/II]
- [8/260b] [Mora Kasteli] Lâkin hânları ve dükkânları yoktur, ammâ bâğları ve bâğçeleri çoktur. [s.130/II]
[Ballıbadra kalesi] Vech-i tesmiyesi oldur kim bu şehrin bâğlarında bir servi dırahında bal hâsıl olup balı çok olduğundan Balıbadra derler. [s.130/II]
- [8/261a] [Ballıbadra şehri] karîb varınca bâğ u bâğçeleri ve şark tarafında iki sâ'at ba'îd dağlara varınca hadîka-i cinânlı bir düz vâsî' (...) Elbette her evde bâğ u bâğçe mukarrerdir [s.131/I]
- [8/261b] [Ballıbadra şehri] Der-ta'dâd-ı bâğavât-ı İremezât. Cümle yigirmi üç bin bâğlar dönüm hakkı oşr-i sultânî verir deyü nakl etdiler. Bu kal'adan tâ Kalavrata dağlarına varınca bâğ-ı merâmlardır kim üç sâ'at fezâ-yı gül-i gülistânı müzeyyen etmiş hadîka-i ravza-i rızvânlardır. [s.131/II] [8/261b]

- [Mertire köyü] bağ u bağçeleri geçüp der-sıfat-ı girdâ-gird-i kala'a-i Larinçe⁴⁶. [s.133/I].
- [8/264b] [Gaston şehri] iki yüz aded kiremit örtülü sehel ma'mur kalmış bağlı ve bağçeli vâsi' evlerdir... ammâ bağ u bağçeleri bî-hisâbdır. [s.137/II]
- [8/265a] [Gaston şehri-Ziyaretgâhı] Evvelâ Kâdirî tekyesinin bağ-ı iremi içinde bir gül-i gülîstânlı hıyâbânda, [s.138/I]
[Pandikoz kalesi] Şehri ve bağ u bağçesi dahi vardır. [s.138/I]
- [8/265b] [Fener kalesi] ammâ bağ u bağçesi çoktur. [s.138/II]
[Sıçaka köyü]⁴⁷ Yüz evli ve bağlı ve bağçeli ve dere ve [s.138/II]
[Ardamiça / Ardiça köyü] yerde bağ u bağçeli ve [s.138/II]
[Zurca köyü]⁴⁸ bağlı ve bağçeli ve yü[z] elli evli serâpâ [s.138/II]
- [8/266a] [Arkadiya kalesi]⁴⁹ Ve bu şehrin bağ u bağçesi bî-hisâb olup memdûhât-ı müsmirâtından limonu ve turuncu ve kebbâtı ve narı ve inciri memdûhdur, ammâ zeytûnu hurma gibi tâze iken tenâvül olunur. Aslâ acı değildir. [s.140/I]
- [8/266b] [(Eski) Anavarin kalesi] Cümlesi seksen aded kiremitli bağ u bağçesi kârgîr binâ daracık evlerdir, ammâ her biri cihân-nümâdır. [s.140/II]
- [8/267b] [(Yeni) Anavarin kalesi] Bu âb-ı hayât gelen yerler ve kal'a enseleri sâfî bağ u bağçelerdir kim [s.143/I]
- [8/268a] [(Yeni)Anavarin kalesi] ardındaki bağçesinde bir kahve ağacı var. Her sene bî-hisâb mahsûl verir. [s.143/I]
- [8/269b] [Moton kalesi] Ve cümle bin aded merâm bağavâtdır... Lakin bağlarında ve bahçelerinde a'ya u kibar hâneleri ve maksureleri olup teferrücgâhlar için bina olmuş aramgahlar bi-hisabdır... Ve cümle elli aded dükkan-ı ehl-ı harâbât ya'nî meyhâne-i muharremât dükkan-ı meykedeleri var, gayri karîb imarât yokdur. [s.146/I]
- [8/271b] [Koron kalesi] Cümle altı yüz aded kat-ender[kat] kâfirî binâ metîn ü ra'nâ tahtânî ve fevkânî bağısız ve bağçesiz ma'mûr u müzeyyen büyü-t-ı ra'nâlardır [s.146/I]
- [8/272a] [Koron kalesi] Cemî'i dağları ve bağları zeytûn dirahıtları dutmuşdur... Ve zeytunyağı ve üzüm bağı ve tereyağı hod meşhur olup yigirmi gûne engür-i âbdârı olup şireli (?) şırası olur. [s.149/II]
[Koron kalesi] Ve cemî'i Arablar bağları ve bağçeleri gözedüp [s.150/I]
- [8/272b] [Ziyâretgâh-ı Koron] Bağlar içinde Şeyh Mehmed Efendi kuddise sırruhu [s.150/II]
[Kastel kalesi] Bağlı ve bağçeli ve yüz aded hâneli ma'mur köy [s.151/I]

46 Glarentza.

47 Zacca (günümüzde Kallithea), Grimani nüfus tahririnde belirtilmektedir: V. Panayiotopoulos, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας* (Mora Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim Yerleri, 13.-18. Yüzyıllar). Atina: Historical Archive of the Commercial Bank of Greece (Yunanistan Ticaret Bankası Tarih Arşivi): 252; 296.

48 Günümüzde: Kato Figaleia.

49 Günümüzde Kyparissia olarak bilinen Arkadya kalesi için bkz. Machiel Kiel, "Machiel Kiel'in Balkanlar'da Evliyâ Çelebi ile Geçen Kırk Yılı". *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*. Yay. Haz. Nuran Tezcan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, 236-237. 18. Yüzyıl Arkadya'sındaki bağcılık faaliyeti hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Stefka Parveva, "Agrarian land and harvest in south-west Peloponnese in the early 18th century". *Balkan Studies* 2003/1: 96.

- [Nisi köyü] Bir bâğlı ve bâğçeli ve mahsûldâr fezâda üç yüz aded kiremit örtülü müselmân köyü olup [s.151/I]
- [8/273a] [Kalamatya kalesi] tokuz bin aded bâğlarında cümle tut ağaçları cihânı dutmuşdur... Zıra dokuz bin aded bâğlarında cümle tut ağaçları cihan dutmuşdur [s.151/II].
[Andrusa kalesi] yüz aded hâneleri olup serâpâ kiremetli ve bâğ u bâğçeli vâsî' büyût-ı ra'nâlardır. [s.152/I]
[Andrusa kalesi] ammâ bâğları gâyet çokdur [s.152/II]
- [8/273b] [Karitina] şehirden aşağı yine altı göz kantara-i musanna'ı nehr-i üzre ubur edüp yüz mikdarı ma'mur bağ-ı İremler geçüp kible tarafına 4 sâ'at gidüp karye-i Ca'fer Ağa. [s.153/I]
- [8/274a] [Londar kalesi] Bağ ve bâğçeleri yokdur. Manya eteğinde olmak için gâyet mürtefi' yer olduğundan şitası şedîd olup bağları yokdur.
- [8/275a] [Misehor şehri] Bir düz fezâda cümle beş yüz aded tahtânî ve fevkânî serâpâ kiremit örtülü bâğ u bâğçeli vâsî' evlerdir. (...) üç bin aded bâğ u bâğçe ve gül-i gülistânlı ve limon ve turuncu ve inciri ve engûrû gâyet çokdur. Cemî'i bâğları kal'anın garb tarafında olan dağlar serâpâ bâğlar ve sahrâları cümle âb-ı revân sulu bâğçelerdir kim her biri gül-i gülistân ve sünbül ü reyhânistân ve ravza-i rızvân misilli bâğ-ı cinânlardır, ammâ eyyâm-ı temmuzda hevâsı sehel sakîldir. [s.155/II]
- [8/275b] [Misehor] Ba'dehû bu şehirden kalkup bir sâ'at şimâl tarafına bâğlar içre gidüp, [s.156/I]
[Bardunya kalesi] Taşra dağlarında âb-ı hayât suları ve bâğları ve bâğçeleri ve müşebbek bostânları çokdur. [s.156/II]
- [8/276a] [Pasova kalesi] Bunda çârsû-yı bâzâr ve gayri imâret ve bâğ u bâğçe yokdur. [s.157/I]
- [8/276a] [Menzil-i Çeşmebaşı] Bir vasi' yerde etrafı kayalı dağlar olup gûnâ-gûn kaynak suları ve niçe bin bâğları var. [s.158/I]
[Benefşe kalesi] Cümle Benefşe kal'ası a'yanının bağ-ı İremleridir. [s.158/I]
- [8/278a] [Benefşe limanı] enûbundaki bâğlar ve bâğçeler cümle Benefşelinindir. Latîf suları ve âbdâr meyveleri ve hoş-hor engûrleri olur. [s.160/II]
[[Menzil-i karye-i ...⁵⁰] Kefere köyüdür. Andan yine şimâle ... sâ'at bâğlı ve bâğçeli ve mahsûllû sahrâlar geçüp. [s.161/I]
[Tarapoliçse şehri]⁵¹ Şehri bir vâsî' ova içinde cümle bin aded hâneli bâğlı ve bâğçeli ma'mûr u âbâdân kârgîr binâlı ve serâpâ kiremit örtülü hânedân-ı vâsî'lerdir. Ve cümle on bir mahallâtıdır. [s.161/I]
- [8/278a] Andan kalkup kible canibine 2 sâ'at gidüp safî bâğlar ve bâğçeler içre geçüp [Karye] [s.162/I]

50 U. Worfart, *Die Reisen des Evliyâ Çelebi durch die Morea* (Evlîyâ Çelebi'nin Mora'daki Seyahatleri), Münih (Doktora tezi 1966), n. 346; Worfart burada bu köyün Stenouchli olması gerektiğini kaydeder.

51 Evangelia Balta, "Η απελοκαλλιεργεια στον καζά της Τριπολιτζάς (16^{ος}-18^{ος} αι.)" [Tripolitza Kazasında Bağcılık (16.-18. Yüzyıllar)]. *OINON ΙΣΤΟΡΙΚ* (Şarabın Tarihi). Yay. Haz. Y. Pıkoulas. VI. Athens: Ktima Spyropoulou - Mantineia Arkadias 2007, 125-143: 30-33. Tablolar. Ayrıca bkz. J. C. Alexander, "Conquest and Assimilation: Urban and Rural Real Estate in the Town of Tripolitsa". *Archivum Ottomanicum* 23 (2005/6) (*Mélanges en l'honneur d'Elizabeth A. Zachariadou*): 29-46.

- [8/279a] [Arhos şehri]⁵² Ab u hevası latîfdir ve bağ u bağçesi cihanı dutmuşdur. Zîra cümle Anapolı şehrinin a'yan-ı kibârının bunda bağları vardır. Kırk güne abdar şiredar engür-i hoşhoru sicilde mastur olup üzümü memdûhdur. [s.163/I] [Menzil-i Karye-i Kuçuya] Zekerıyya Efendi'nin bağ-ı İrem-misal çifti ğidir. [s.163/I] [Evsaf-ı kal'a-i harâb Eski Anabolu]⁵³. Bağlar ve bağçeler içinde vîran kalmış. [s.163/I]
- [8/280b] [varoş aşağı kal'a-ı Anabolu]⁵⁴ Der-ceşmesarı zülâl-ı ab-ı hayat. Cümle (...) aded çeşmelerdir. Cümle hayratı kal'a paşası Kasım Paşa'nındır kim âb-ı nabin şark tarafında (...) bağlarından getirmiştir. [s. 165/I] [kal'a-ı Anabolu] Evvelâ asel-i musaffâsının limon sulu şerbeti ve rümman şerbeti ve müselles-i şer'iyyesi memdûhdür. [s.166/I] [kal'a-ı Anabolu] Büyük kapudan taşra tekyeler etrâfında ve dahi iki sâ'at ileri varınca cümle on sekiz bin bağ u bağçe. [s.166/I]
- [8/280b] [Pasiya köyü]⁵⁵ amma soğanı ve üzümü ve inciri meşhûrdür [s.167/I]
- [8/282a] [Termiş kalesi] Ve aşağı limana varınca leb-i deryâsı cümle bağlardır... Ve aşağı limana varınca leb-i deryası cümle bağlardır... Üzümü ve incir kurusu ve leb-i deryâda tuzlası var. [s.168/I]
- [8/283a] [Mora vilayeti] Ve bir kısım-ı salisi Mizistre sancağıdır ve mahsûllü ve bağ u bağçeli yerlerdir. Hattâ on yedi nev' inciri sicilde mastûr olup Çakuna kavmi bu sancak hâkinde olup başka lisânları var. [s.169/II-170/I]

GİRİT

- [8/285a] [Hanya] Cümle beş yüz aded dükkân-i ehl-i hırefdir ve yigirmi aded kahvehânelerdie, ammâ kal'adan taşra meyhânelerdir. [s.174/I] [Hanya] Evvelâ engûru Bozcaada'da ve Kuds-i Şerif kurbunda Halîl'ü'r-rahman ve Mardin yanındaki Sincâr dağında bu Hanya üzümü gibi âbdâr hoş-hor engûru olmazdır. Hatta bir salkım üzümü on beş vukiyye gelüp yigirmi yedi güne ineb-i elvanı olur. [s.174/II]
- [8/285b] [Suda kalesi] Asla bağı bağçesi yokdur. [s.175/I]
- [8/285b] [Çömlek köyü]⁵⁶ Yol üzre bağli ve bağçeli ma'mûr müslim ve kefere köyüdür. [s.175/II] [Eşkiloz köyü]⁵⁷ bağçeli ve bir âb-ı hayât kaynak sovak sulu Urûm köyüdür.

52 Argos yöresindeki bağcılıkla ilgili bilgi için bkz. Eftyhia Liata, *Αργεΐα Γη. Από το περιτόριο στο βιλαέτι (τέλη 17^{ου}, αρχές 19^{ου} αι.)* [Argos Memleketi. Ülkeden Vilayete (XVII. yüzyıl sonları – XIX. yüzyıl başları)]. Atina, 2003: 57-64.

53 Tirynta.

54 Territorio di Romania için Venedik tarafından yapılan tahrirde verilen bilgilere göre, bağlarla kaplı alanlar küçüktü, yaklaşık iki ya da üç dönümlük arazilerdi ve bağcılık yapılan alanlar diğer ürünlerle ayrılmış toplam tarım arazilerinin ancak 1/40'ını oluşturuyordu, bkz. Eftyhia Liata, *Το Ναύπλιο και η ενδοχώρα του από τον 17^ο στον 18^ο αιώνα. Οικιστικά μεγέθη και κατανομή της γης* [17. yüzyıldan 18. yüzyıla Nauplion ve iç bölgeleri. Yerleşim yeri büyüklükleri ve arazi dağılımı], Atina: Academy of Athens, 2002: 60.

55 Günümüzde Agios Konstantinos.

56 Günümüzde Tsikalaria.

57 Stylos, Apokoronos – Chania'da bölgesinde bulunan köy.

- [s.175/II]
[8/287a] [Retime kalesi]⁵⁸ Âb[u] hevâsi ve binâsi, mahbûb u mahbûbesi ve bağ u b[â]ğçesi ve limon turunç ve şeftâlû ve inciri ve üzümü ve zeytûnu cihânı dutup memdûh-ı âlem olmuştur. [s.177/II]
[Retime kalesi-Bostanlı köyü]⁵⁹ Kefere köyü ve bağ u bağçesi ve bostânları çok olduğundan Bostânlı derler. [s.177/II]
[Küpler köyü]⁶⁰ Bir öz içine vâki olmuş bağ-ı Aspuzu-misâl kurâlardır. [s.177/II]
[8/287b] [İnadiyye kalesi-Horasanoglu Tekkesi]⁶¹ bu cây-ı hurrem-âbâdı bağ u bağçe ve gül-i gülistân ve âb-ı revânlı bağ-ı merâm-misâl bir mesîregâh etmişler. [s.179/I]
[8/294a] [Kandiye kalesi] Ve bağ u bağçeli ve müte'addid odalı ve hammâm ve şâzrevâalı sarâylar yapılıp [s. 190/I]
[8/294b] [Kandiye kalesi] sarâylar ve bağ u bağçeler yapup hemân bu kadar yüz bin ümmet-i Muhammed şehîd oldu, deyü kırdırırısız” dedikte [s.191/I]
[8/300b] [Kandiye kalesi-bir deniz savaşı hikayesi] ki kayalıklı ve kıçı bağçeli ve içi kırk aded dükkânlı [s. 201/II]
[8/312a] [Kandiye Kalesi] andan yine lodosa nâzır Yüksek tabyanın handakı aşırı mukâbelesinde Fıçılı tabya. Bu tabyanın bir köşesinde azîm mefret şârâb fıçıları içre toprak tolu olduğundan Fıçılı tabya derler [s. 222/II]
[8/312b] [Kandiye Kalesi-Sultan Mehemmed Hân-ı Gâzî Camii] Ve mihrâbı pençerele-
rinin önünde tûlen ve arzen kâmil bir zirâ' bir bağ-ı İrem-misâl bir hadîka-i ravza-i Rıdvândan nişân verir bir cinîni var kim Cenâb-ı Bârî rûy-ı arzda ne kadar eşcâr-ı müsmiratlar halk etdi ise bu bağ-ı Merâmda mevcûd olup cümleden mümessek incir meyvesi Nâzilli incirine akrândır. Ve bu bağ-ı gülzârın solunda amelî kırk aded sûtûnlar üzre kârgîr toloz kemelerle ma'mur bir tabaka medrese hücreleri cümle kurşum ile mestûr ve ma'mûr halvethânelerdir. [s. 223/II]
[8/313b] [Kandiye Kalesi-Vezîria'zam Fâzıl Ahmed Paşa Camii] Ve şark tarafı bağ-ı İrem-misâl bir cinîni-i gaytândır. [s. 225/I]
[Kandiye Kalesi-Mahmud Kethudâ-yı Sadrîa'zam Camii] Bu câmi'i mesîregâh tekyegâhın mihrâbı önünde olan bağ-ı Merâm hadîkayı ta'bir ü tavsîf etsek bir felâhatnâme nâm bir mücellid kitâb-ı benâm olur [s. 225/I [8/314a]
[Kandiye Kalesi-Ankebut Ahmed Paşa Camii] güzeli bağ-ı merâm misilli bir hıyâbân u gülistân bağçeli ve bir imâret ve medreseli bir ok menzili kadar bağçe-i azîm içinde [s. 226/I]

58 1669 yılında Rethymo livâsında sürdürülen bağcılıkla ilgili bilgi için bkz. *Livâ-i Resmo, Tahrir Defteri*. Yay. Haz. Evangelia Balta ve M. Oğuz. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009: 25-36.

59 Günümüzde Perivolia.

60 Günümüzde Koupia.

61 Horasanî Ali Dede, Girit seferine katılmış Bektaşîlerin lideriydi ve daha sonra buraya yerleşerek Osmanlı yönetimin ilk yıllarında adada bu tarikatın ilk tohumlarını atmıştır. Girit tarihinin son İslamî dönemine kadar da adada bir Bektaşî varlığı sürmüştür. Horasanî Ali Dede, kendisine İnadiyye kalesinin bulunduğu tepenin kuzey yamacında bir tekke kurması için alan tahsis eden Hüseyin Paşa ile iyi ilişkiler içindeydi, bkz. Elif Bayraktar, “The Implementation of Ottoman religious policies in Crete 1645-1735: Men of faith as actors in the Kadi court”. Bilkent Üniversitesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. (Eylül 2005): 69-70.

- [Kandiye Kalesi-Defterdâr-ı sâbık Melek İbrahîm Paşa Camii] zîrâ şehrin bir kenârında bâğlar içre vâki' olmuştur [s. 226/II]
- [8/316a] [Kandiye kalesi] Ve cümle altmış sekiz aded kârgîr mahzenler ve cümle on aded kahvehâneler ve cümle yigirmi aded bozahânelerdir kim kân-ı levendâtdır. Bunlara sehel ruhsat verdiler kim askerî tâ'ifesine ârâmgâh ola, ammâ meyhâneleri izin verilmedi. [s. 230/I]
- [Kandiye kalesi] Der-aded-i bâğ-ı iremezât: Derûn-ı hisârda cümle yüz yetmiş aded bâğçe-i merâmlar vardır. Hâlâ dahi ziyâde imâr olmadadır. Ve hâlâ niçe bin aded bâğ u bâğçe ve besâtînler olacak arz-ı [s. 230/II]
- [8/316a] [Kandiye limanı] Ve bir tershâne gözünde bir keferre Freng karısının hayrâtıdır, bir acâi'b şarâb çeşmesi vardır. Bir mermer dîv kellesinden hamr-ı ahmer-günü cereyân edüp altı ay kâmil şîre-i engûr zamânı her bâzâr günleri cem'i keferre levendâtlarına şarâb-ı hamr tevzî' olurmuş. Hâlâ bir büyük şîre sarnıcı vardır, ammâ şarâb-ı değil suyu kalmamış, terhânenin orta gözlerinde mu'attal durur. [s. 231/I]
- [8/316b] [Eski İçhisar kalesi] Ve bu yeniçeri odalarının sağındaki şâhrâh yol Ağa câmi'i mihrâbı önünden tâ Kemer Suyu kapusuna dek kamil tokuz bin adım olup ba'zı yerleri enli ve ensiz yolun yemîn ü yesârında sâfî bâğ u bâğçeli ma'mûr u [s.231/II]
- [8/317a] [Eski İçhisar kalesi-Kızlar manastırı] Ve dahi Karanlık kapunun iç yüzünde kapukulu cebecilerinin cebehâne odaları cümle seksen aded tahtânî ve fevkânî kârgîr binâ bâğlı u bâğçeli ve medd-i basarlı odalar olup cümle üstleri serâpâ kireç ve horasânî ile tertîb üzre binâ olunmuş hâne-i ma'mûrlar olup etrâfında kal'a-misâl dîvârları ve iki başlarında kemer kapular ile pîrâste olmuş bir kârhâne-i cebeciyândır. [s. 231/II]
- [Eski İçhisar kalesi-Kârhâne-i yerlü cebeciyân] Kemer Suyu kapusuun iç yüzünde Sofi Mehemed Paşa camii kurbunda bâğlı ve bâğçeli ve sıra ile ale't-tertîb binâ olunmuştur [s. 232/I]
- [Eski İçhisar kalesi-Yerli topçu odaları] binâ odaları cümle bâğ u bâğçeli ma'mûr odalardır. [s.232/I]
- [8/320b] [Seline kalesi] ammâ bâğ u bâğçeleri firâvândır. [s.237/II]
- [8/321b] [Kisoma kalesi] Bâğ u bâğçeleri eyle çokdur kim ol Kisoma sahrâsı limon ve turunç ve kebbât ve zeytûn ve nar ve incir ve servî dirahtları fezâ-yı lâlezârını niçe bin eşcârât-ı müsmirâtlar ile müzeyyen olup rûy-ı arzını Cenâb-ı Bârî ne kadar ahcâr u eşcârât-ı gûnâ-gûnlar [s.239/I]
- [8/322b] [Amiso kalesi] iki pâre bâğlar ve bâğçeler ve niçe bin evler ve [s.241/I]
- [Platyalı kalesi] Hâlâ ma'mûr değildir, ammâ henüz üstâd-ı bennâ elinden çıkmış gibi dürrr-i beyz-âsâ cânib-i erba'ası bâğ-ı Merâm gibi kal'a-i üstüvârdır [s.241/I]
- [Palokasrı burnu kalesi-Kav Sidir burnu] yerleri sâfî bâğ u bâğçe ve gül-i gülistânlı mahsûldâr yerlerdir [s.241/II]
- [8/323a] [Menzil-i Aya Yanni burnu] Andan yine taraf-ı garba 6 saat çemenzar yerlerde ve Bâğ u bostanlı yerleri güzer edüp Menzil-i Tifali limanı [s.243/I]
- [8/323b] [Arhanoz başı] {Der-sitâyiş-i bâğ-ı cihân-ârâ gülistân ravza-i irem hûb-ı bâğ-ı iremistân}Ammâ bu mezkûr kûhistânın dâmeninde bir musattah vâdî

içinde Arhanoz nâmında İkrit pâdişâhının bir bâğ-ı irem hıyâbân-ı Acemi var kim bu felek-i atlasda eyle bir bâğ-ı koyah merâm ne vardır ne olacaktır. Gûyâ Konya'nın bâğ-ı merâm'ı ve Malatiyye'nin bâğ-ı Aspuzu'su ve Sivas vilâyetinin Dârende bâğ-ı ve Tebrîz-i dilâvîzin Çâr-bâğ-ı Erd-i heş-behiştleri ve Kırım cezîresinde Kefe şehrinin Sudak bâğ-ı ve Budin kurbunda Peçoy-ı dîlcûy Sirem-i bâğ-ı iremin Bârûdhâne bâğlarından ziyâde bu Gird'in Arhanoz bağıdır kim cemî'i meddâhân u vassâfân-ı berr ü bihâr bu bâğ-ı Arhanoz'un ta'rîf ü tavsîfindi âcizlerdir. Ve mine'l-acâ'ib bâğçe-i bî-nihâyedir kim Şeddâd'ın Bâğ-ı İremzât'ı bunun yanında bir fidan bir hıyâbânistân-ı beyâbândır.

Ammâ bu Arhanoz bâğ-ı hâlâ ravza-ı rızvân misilli bir cinîn ü gaytân u hadîka-i bâğ-ı cinân nahlistân-ı gülistândır. Bâlâda evsâfî tahrîr olunan İkrit nâm kralın binâsıdır kim cemî'i esnâf-ı hukemâ-yı kudemâları bir yere cem' edüp bu mahalın âb u hevâsı latîf olduğundan İkrit kral için bu bâğ-ı hikmet üzre hakîmler tarh u tarz-ı âhar edüp binâ ederler, ammâ Hudâ hakkıyçün böyle bir bâğ-ı cinân-ı latîf cihânı otuz bir yıl seyâhat edüp sûre-i (---) "Fenzurû ilâ âsâr-ı rahmetullâh" nass-ı kâtî'ı fehvâsınca ekâlûm-i seb'ayı seb'a seyyâre-vâr deverân u seyerân edüp im'ân nazar ile nazar etdiğim bu edîm-i arzın rub'-ı meskûnunda on sekiz pâdişâhlık yeri geşt ü güzâr etdiğim rûy-ı zemînde bu Arhanoz bâğ-ı gibi ferahfezâ-yı dîlküşâ bir bâğ-ı şehir-i Sinâ-misâl bâğ-ı merâmı görmedim. Meğer yine bu Arhanoz bâğ-ın görmüşüm.

Hulâsa-i kelâm tatvîl-i kelâma ne hâcet, bu bâğ-ı merâmın tarh tarz u tavrı bundan ma'lûm-ı sa'âdet ola kim Cenâb-ı Kibriyâ bu bâğda olan eşcârâta [s.243/II] eyle hüsn verüp san'atını izhâr etmişdir kim gûyâ her dirah-ı şâhdâr gûyâ cümle zî-rûh gibi kıyâm edüp henüz dest-i kudretten çıkmış gibi ale't-tertîb dizilüp dururlar ... Hattâ bir salkım üzümde yetmiş güne dane verir üzüm ağaçları ve bir söğüd ağacında elma ve şeftâlû verir ağaçlar ve niçe kerre yüz bin tut ağaçlarının her birinde envâ'ından tut meyvesi hâsil olur dud ağaçları ve her salkımı kırkar ellişer vukıyye gelir engürü (...)

[8/324a] El-hâsıl bu bâğ-ı binâ eden İkrit kralın oğlu Senmartin kral dörd bin aded dirah-ı müntehâ-yı gûnâ-gûnlar dikmişdir kim bu dünyâda misilleri yok idi. ... tâ bu mertebe def'-i gam ve endûh-ı elem mahv olacak bir cây-ı safâ-yı lâlezâr u gül'ızâr-ı Arhanoz bâğ-ıdır. El-hâsıl bu bâğ-ı iremi mâ-vaka'ı [245] üzre ta'rîf ü tavsîf eylesek bir mücelled kitâb-ı müstetâb olur. Ancak bu bâğ-ı gören ârif-i billâh bu kâr-ı insândır kim ol za'îf mahlûkun ömründe sa'y-i kûşîş ile böyle bir bâğ-ı irem yapalar. Tâ ol bizi ve (...)

[8/324b] ve uçmak bâğları içre tekrîr etmişdir deyüp dâr-ı fânînin bu bâğlarına meyl Ez ân-cânib yine bu bâğ-ı merâmdan garb cânibine 3 sâ'at gidüp, Ve bâğ u bâğçeleri ve müşebbek bostânları cihânı dutmuşdur. [s.245/I]

[8/325b] [İsfakiye Dağları-Amiyaroz kalesi] Ve cümle dağ u râğ u bâğları tokuz kerre yüz bin aded bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânlar tahrîr olunmuşdur. [s.247/I]
[İsfakiye] Hâlâ bu diyârda yine lodos rîh-ı akîm gibi gâyet şedîd esüp niçe yerlerde tarlaları ve bâğları harâb edüp niçe bin ağaçları bîhinden kal' edüp zirâ'at olunan ekinlerin hevâya perrân atup âdemi serâsime eder [s.247/II]
[İsfakiye kavminin yaşadığı yerler] ammâ câ-be-câ bâğlarında engürleri ve gûnâ-gûn müsmirâtları ve gayri me'kûlât [s. 247/II]

- [8/332b] [Mizistre] Evvelâ Mizistre şehrinden cânib-i garba kal'a içinden baş yukarı Lankada yolu ile 3 sâ'at bâğ-ı İremler içre âb-ı hayât sular nûş ederek gidüp [s. 260/I]
[Manya vilayeti-Anastasova köyü] bu mezkûr beş aded kurâlar⁶² ki dereli ve depeli yerlerde bâğlı ve bâğçeli beşer altışar yüz kârgîr binâ kiremit örtülü evli köylerdir. Cümle keferelerinin kârları bâğlardır ve ipekçiliktir. [s. 260/II]
- [8/333a] [Beş Göz Manya değirmenleri] Andan yine leb-i deryâ ile cânib-i kibleye sâfi bâğ u bostânlar içinden ubûr edüp bir sâ'atde [s. 261/II]
[Zarnata limanı] Ve bir âb-ı hayât suyu dahi yukarı bâğlarından gelir azacık kaynakdır [s. 261/II]
[Mandina köyü]⁶³ Zarnata kal'asının bir mahallesidir kim cânib-i erba'ası bâğ-ı İrem-misâl yüz aded kiremit [s. 262/I]
- 8/333b] [Doloz köyü]⁶⁴ Andan yine cânib-i şarka yokuş yukarı nim sâ'at bâğlar ve zeytûnlar ve pembe tarlaları içre gidüp [s. 262/I]
- [8/334a] [Zarnata]⁶⁵ Ve cânib-i erba'asında kal'adan hâriç bâğ-ı İrem-misâl dörd aded varoş-ı azîmleri var kim her biri birer kasaba-misâl ma'mûr mahallelerdir kim her birinde beşer altışar aded manastırları ve kırkar ellişer aded dükkânları olup cemî'î dağ u râğlarında bâğları bâğ-ı Merâmlardır [s. 263/II]
[Kanbosi köyü]⁶⁶ Üç yüz aded kiremitli ve bâğ-ı İremli [s. 263/II]
[Gaçıça köyü]⁶⁷ ve hevâsı latîf bâğ-ı Merâm-misâl yüz aded kârgîr... evlerdir [s. 264/I]
- [8/334b] [Lesinova köyü]⁶⁸ Bir bâğlı ve bâğçeli bir küçük ovacıktır. Bu vâdînin sol tarafı ki şark tarafıdır, bir kûh-ı bâlâ üzre anda [s.264/II]
[Leftini köyü] Sâfi bâğ u bâğçeli köydür [s. 264/II]
[Cezire-i Pirastoz]⁶⁹ bir ma'mur karye olup çeşmelerin ayakları aşağısında serâpâ bâğ u bâğçeleri [s. 264/II]
[Ardovista köyü] mazgal delikleri ve bâğ u bâğçeleri bî-hisâbdır. [s. 265/I]
- [8/335a] [Pılaça, Kutufari, Lankada, Nomçin⁷⁰ köyü] Bu dörd pare kuraların bâğ u bâğçeleri [s. 265/I-II]
[Ayo Varvara köyü] Bâğ u bâğçeleri (...) küçük köydür [s. 265/I-II]
[Mila köyü] İki yüz aded kargir kiremitli kal'a-misâl evli ve iki manastırlı ve bâğ u bostânlı [s. 265/II]

62 Bunlar muhtemelen Sitsova, Tsernitsa, Megali Anastasova, Mikri Anastasova, Koutsava Lada ve Koutsava Karveli adlı yerleşim yerleridir.

63 Bu yerleşim yerinin nüfusu için bkz. K. Komis, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης, 15^{ος}-16^{ος} αιώνας* [Mani'nin Nüfusu ve Yerleşim Yerleri], Ioannina, University of Ioannina / Dodoni no 57: 307-308. Mantinea'daki bağcılık için bkz. Balta, Y. Pikoulas (yay. haz.), *OINON ΙΕΤΟΠΩ VI*, 125-143. 30-33. Tablolar.

64 Komis, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης*: 274-277.

65 Günümüzde Ano ve Kato Dolozi.

66 Kambos di zarnata, bkz. Komis, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης*: 293-294.

67 Günümüzde Gaitsa.

68 Günümüzde Prosilio.

69 İParnon dağındaki Prastos'la ilgili bilgi için bkz. Evangelia Balta, "Venetians and Ottomans in the Southeast Peloponnese (15th-18th Century)", *Halil İnalçık Armağanı - I*, Tarih Araştırmaları, Ankara: Doğu Batı, 2009: 168-204.

70 Lefketro.

- [Kiryopoli⁷¹ köyü] iki yüz kadar kal'a-misâl kiremit (...) ve bâğ u bâğçeli evler ola [s. 266/I]
- [8/335b] [Kırya Nero⁷² köyü] iki yüz aded bahâdır tûfengli kâfirleri çıkar. Ve canib-i erba'ası bâğ u bâğçe-i iremlerdir [s. 266/I]
- [Vitoloz köyü]⁷³ Bâğ u bâğçeleri ve tut ağaçları ve zeytûnları bı-hisab olup ipeği(?) gâyet meşhur âfâkdır [s. 266/II]
- [8/336a] [Kelafa köyü]⁷⁴ Ve hâlâ bâğ u bâğçeleri vîrândır [s. 267/I]
- [Kaliya köyü]⁷⁵ ammâ bâğ u bâğçeleri yoktur [s. 267/I]
- [Cibova köyü]⁷⁶ ve sengistân yer olmak ile olmak ile bâğ u bâğçeleri yoktur [s. 267/I]
- [İç Many] Hakka ki bir [s. 267/II]
- [Voha köyü] Yüz hâneli bâğ u bâğçesiz üç yüz tûfengli kefereleri [s. 267/II]
- [Kalokitolar köyü] küçüçük bağları vardır.

71 Karyoupoli.

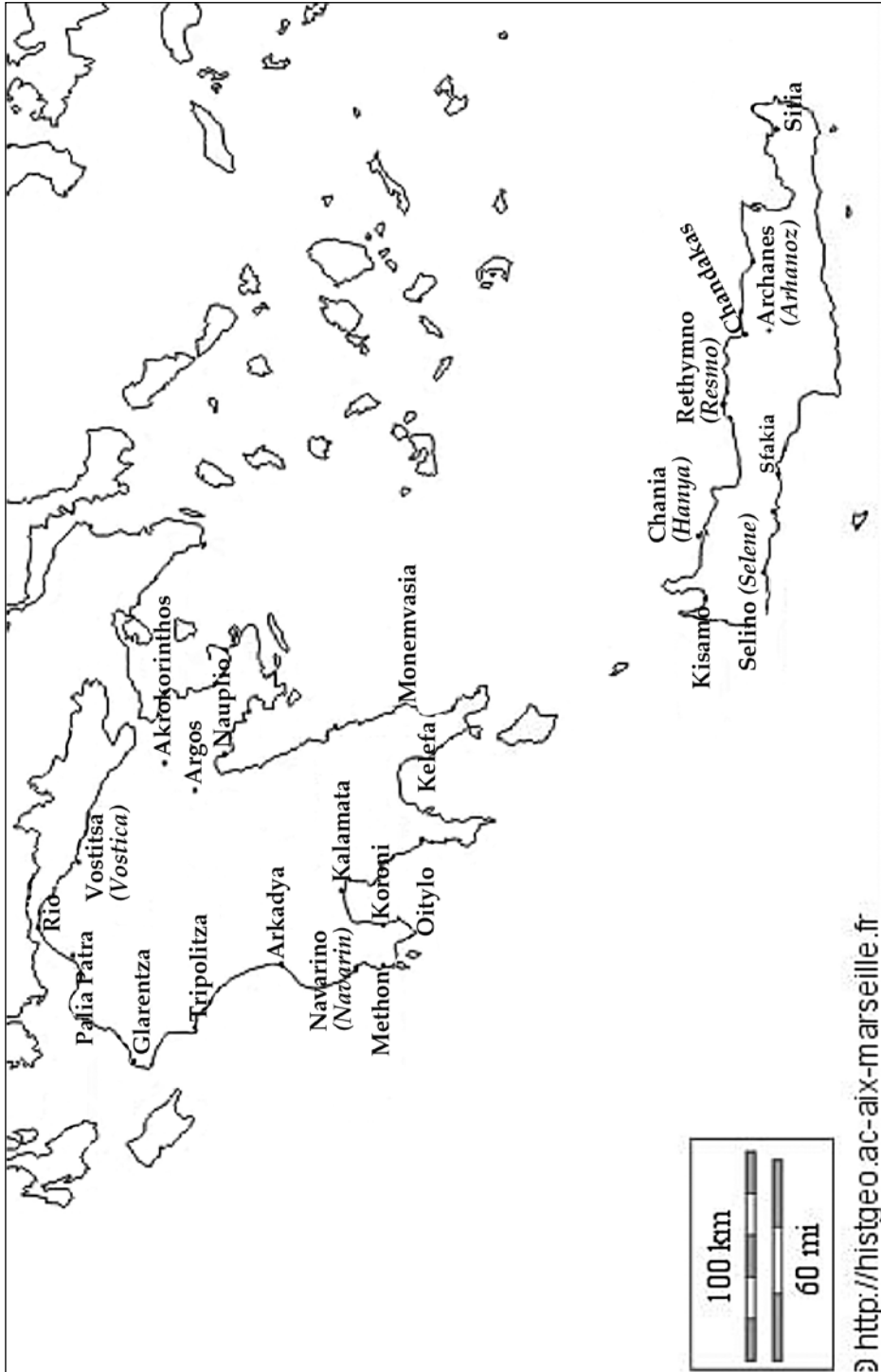
72 Krioneri.

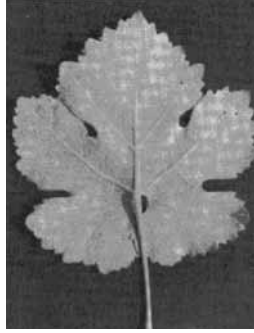
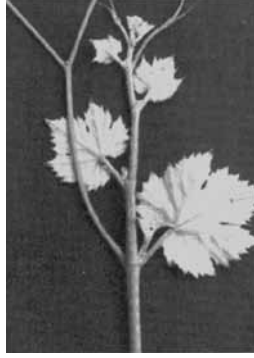
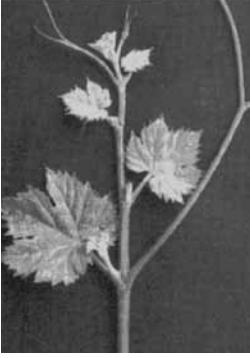
73 Oitilo.

74 Komis, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης*: 293-294.

75 U. U. Worfart, *Die Reisen des Evliyâ Celebi durch die Morea*: 121. a

76 Günümüzde Areopolis.

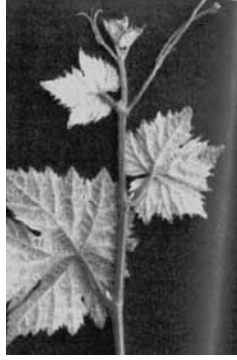

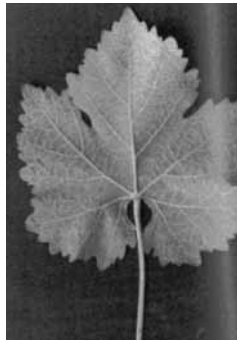
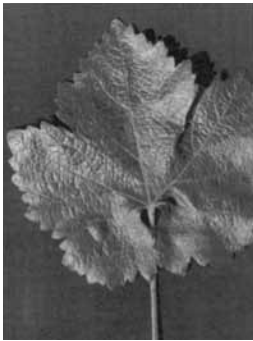
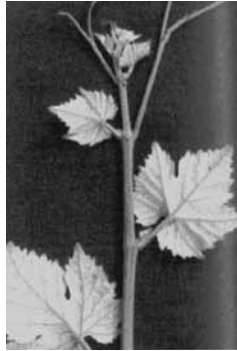
Daphnia

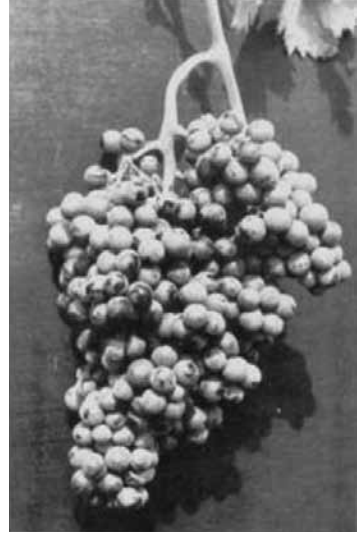
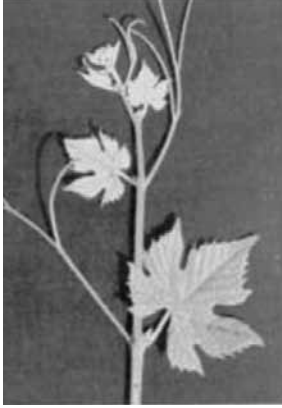
Voïdomatis

Heftakilo

Kotsifali

Syriki

